

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Красимир Станчев (София, България)

ОРАТОРСКАТА ПРОЗА НА БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Стара българска литература в седем тома. Том втори: *Ораторска проза*. Съставителство и редакция Лилияна Грашева. С., БП, 1982. 395 с.

След тома „Апокрифи“, с който започна поредицата „Стара българска литература“, в ръцете ни вече е и вторият том, съдържащ ораторските произведения на българските средновековни автори. Той идва да запълни една малко парадоксална празнина в знанията както на по-широкия кръг читатели, така и на някои специалисти, които не са медиевисти, относно средновековната българска литература. Защото тази литература през Средновековието преди всичко е звучала — в църквата или на еретическото събрание, в царския дворец или на манастирската трапеза, четена патетично или приглушено — но обикновено на глас, пред слушатели. И все пак при преобладаващото предназначение на по-голямата част от средновековните творби за произнасяне (или за изпяване) в старобългарската литература — както във всяка средновековна литература — ясно се обособява един специфичен дял на ораторската проза, предназначена за официален публичен прочит. А „парадоксалната празнина“, която споменах по-горе, произтича от това, че днес ние сме склонни тази „звучаща“ литература да я възприемаме само по зрителен път и да я оценяваме от гледната точка на съвременния четящ човек — нещо нормално за нас, но неадекватно за тази литература и за епохата, в която тя е възникнала. И затова е опасно да се подменя иманентната жанрова характеристика със съвременни термини, публичността на тази литература да се третира в духа на съвременната представа за публицистика (каквито тенденции се прокарват понякога) — това води до изкривяване на картината, до неуместна модернизация.

„Ораторско слово“, „ораторска реч“, „беседа“ — това са основните понятия, с които си служи средновековният човек при определянето на произведенията, включени в разглеждания том. А наследено от

античността определение, срещано в старите ни ръкописи, обяснява, че „всяко ораторско слово“ принадлежи към една от трите основни жанрови групи: на поучителното, тържественото или „препираелното“ (polemичното) слово. Съобразно с тази традиция и Л. Грашева е разделила тома на три части: полемични съчинения, похвални слова и поучителни слова. Фактът, че разделът „Полемични съчинения“ е представен само с две творби, не е плод на съставителска концепция, а отразява реалната картина на българското Средновековие, в което полемичното слово е най-слабо застъпеният ораторски жанр. Само две, но затова пък много ярки, са полемичните произведения, достигнали до нас от оригиналното творчество на старобългарските писатели — „За буквите“ на Черноризец Храбър и „Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма. Те отразяват две от най-крупните събития в историята на България от IX—X в. — създаването и официализирането на славянската азбука и появата на богомилската ерес. И ако Храбровата апология е добре позната всекиму, Беседата на Козма дълги години не се бе появявала в пълния си вид в новобългарски превод и включването ѝ в тома бих определил като важен културен факт. Запознаването на най-широк кръг читатели с пълния текст на Беседата, с неспокойното перо на Козма и с неговите идеи — утопични, основани на класовата и идейна принадлежност към феодалната върхушка, но нелишени от държавническо-патриотична позиция, ще даде възможност за една по-обективна оценка на делото на този голям старобългарски писател, все още механично третиран от мнозина като „реакционер“.

Другите два раздела са балансираны — представени са 26 похвални и 22 поучителни слова. Разбира се, това неизбежно

при такава антология уравнивяване не бива да ни подвежда — поучителното слово е безспорно по-разпространеният жанр през Средновековието, но тук явно критерият е бил съвременният естетически вкус, който по-лесно открива художествеността на тържествените слова, докато дидактичната монотонност на поучението обикновено го уморява. А и друг момент не е без значение — тържественото красноречие отдавна е обект на литературоведски интерес у нас, докато поучителните слова са оставени на тесните специалисти и са обект повече на „количествени“, отколкото на „качествени“ анализи. А примерът на изтъкнатата съветска медиевистка В. П. Адрианова-Перетц би трябвало да ни подсказва пътищата за проникване в „добрите“ на учителното красноречие, което най-ярко демонстрира средновековната концепция за човека и нередко дава пряк израз на проблемите на своето време. Разбира се, тук имам пред вид известна ограниченост на литературоведската ни медиевистика, а не някакви пропуски на съставителката на тома.

Впрочем като става дума за пропуски, те наистина се откриват в иначе грижливо извършената съставителска работа. Очевидно не във всички случаи трябва да бъде винена Л. Грашева — може би времето не е стигнало да се извършат някои преводи, може би достъпът до някои текстове е бил труден. Но на това осезателно липсват няколко важни произведения, представящи своите автори или епохи. Би ми се искало тук да видя поне още едно поучително слово от Григорий Цамблак — този най-значим майстор на жанра в средновековната ни литература след Климент Охридски и Константин Преславски. Чувства се липсата и на Евтимиевото похвално слово за Константин и Елена — творба, важна за изясняване процеса на жанрова интеграция през XIV в. Разделът „Похвални слова“ завършва с Димитър Кантакузин (XV в.), но би било добре да се помести и анонимната похвала на софийските мъченици от XVI в., за да даде представа за постепенното изживяване на жанра. Но като най-значителен пропуск бих отбелязал отсъствието от раздела „Почителни слова“ на българския писател от X в. Черноризец Петър — именно неговата по-слаба популярност дори в научните среди би трябвало да накара съставителката да положи максимални усилия за включване поне на едно негово произведение в тома, още повече, че на Черноризец Петър напоследък у нас най-сетне се обръща по-голямо внимание.

Разбира се, не пропуските дават облика на тома — споменавам ги именно затова, защото внасят известен негативен нюанс в иначе много добре комплектуваната подборка, даваща достатъчно широка и

ясна картина на българското творческо присъствие в този така важен дял на средновековната литература. Великолепно въвеждане към самите текстове представява въстъпителната статия на Л. Грашева „Поглед върху старобългарската ораторска проза“. В нея с присъщата ѝ задълбоченост и ерудираност авторката излага в една популярна, но научно издържана форма основните черти и развитието на старобългарската ораторска проза. Кратки, но много съдържателни са характеристиките на отделните автори; точни и в духа на последните постижения на науката са оценките за мястото и ролята на даден писател или период в общата ни литературна история през Средновековието. Ясно и категорично становище е взето по някои въпроси, по които от отделни учени са проявявани увлечения, изкривяващи реалната картина на културното ни развитие.

Макар че има — подобно на самата стара литература — предимно практическо предназначение, томът „Ораторска проза“ поставя и някои теоретични въпроси. Само ще ги набележа, защото не тук е мястото за решаването им. Става дума преди всичко за вътрешната жанрова систематизация на ораторската проза. Л. Грашева се придържа към традиционното приетите у нас жанрови определения. Но дали терминът „похвално слово“ е достатъчно обхванен, за да означа всичко, поместено в този раздел на тома? И дали не са по-правни средновековните ни книжовници, когато говорят за „слово тръжествено“? Защото нито приписките-похвали на Иван Александър, нито и адгробното слово на Григорий Цамблак за Киприан (упорито наричано у нас „похвално“, макар че това подвежда да бъде оценявано с критериите за друг жанр) отговарят на представата за жанра похвално слово. Може би е по-правилно да говорим за тържествени слова (съответно тържествено красноречие) с техните разновидности: похвално слово (винаги за светец), светска похвала (обикновено владетелска), надгробно слово и пр. Така ще се избегне механичното пренасяне (чрез термина) на представата за един конкретен жанр върху цялата жанрова група. Изтъквам това, за да подчертая, че разглежданият том има не само популяризаторска стойност, но вероятно ще ни накара да преосмислим и някои свои научни позиции — и в това е втората голяма заслуга на Л. Грашева, тъй като тя ни стимулира към по-активно отношение по проблемите на ораторската проза. Разбира се, заслуга, споделена и от издателство „Български писател“, заело се с тази трудна, но благородна задача — да представи пред съвременния читател в оптимален обем и в хубави преводи богатствата на най-старата славянска литература — старобългарската.